

Chloupek, Jan

Dodatek

In: Chloupek, Jan. *Aspekty dialektu*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. 109-114

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120571>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1. Vzhledem k poměrně značnému rozsahu východomoravské oblasti je užitečné pojednat alespoň o nejdůležitějších údajích jazykově zeměpisných. Ty vysvětlují různé fonologické a morfologické znění syntaktických dokladů.

Ponecháme-li stranou kopaničářské dialekty strukturně odlišné,⁸⁵ pak nám východomoravskou oblast nejvýrazněji člení izoglosa 3. os. množ. čísla ind. praes. sloves druhé skupiny (III. a IV. třídy historické klasifikace). Jiné izoglosy jednak svou oblast připojují k sousední oblasti hanácké nebo lašské (např. typ *pršet* proti *pršat*), jednak hranici východomoravských nářečí překračují (např. infinitiv na *-l* zasahuje až na Hanou), nebo se stávají jevy lexikalizovanými, neproduktivními (např. typ *stíp* proti *slúp*), nebo jsou dnešním vývojem nářečí porušeny (např. velmi nesnadno lze zjistit hranici dvojího *i*).

Typ 3. os. pl. *chodíja* je vlastně východomoravská tvaroslovná inovace, která vznikla působením typu *chodíjú* (vzniklého patrně z *chodí* podle *volajú*) na starobylý typ *chodá*. Někde se zachoval ještě nezkrácený typ *chodíjá*, a to právě na okraji středního úseku (viz dále).

Izoglosa typu *chodíja* probíhá uvnitř východomoravské oblasti — jen na malém úseku vniká do nářečí dolských — a dělí ji na tři úseky: severovýchodní s typem *chodá*, střední s typem *chodíja* a jihozápadní s typy *chodí*, *chodá* nebo *chodíjú*. Naše syntaktické doklady pocházejí z úseku nejrozsáhlejšího, středního; ten je vymezen těmito obcemi (vlevo je uvedena obec úseku jihozápadního, severovýchodního nebo obec kopaničářská; vpravo je první obec středního úseku; na východě je hranice dána hranicí našich národních republik):

Žitková	<i>chodzja</i>	Zvová (v tomto sloupci vždy <i>chodíja</i>)
Vápenice	<i>chodzja</i>	Komňa
Březová	<i>chodíja</i>	Bystřice p. Lop., Suchá Loz
Strání	<i>chodá</i>	Korytná (zde <i>chodíjá</i>)
Boršice	<i>chodá</i>	Hor. Němčí, Slavkov (<i>chodíjá</i>)
Hluk	<i>chodíjú</i>	Dol. Němčí (zde <i>chodíjá</i>), Vlěnov
Podolí	<i>chodí</i>	Veletiny
Popovice	<i>chodí</i>	Hradčovice
Mařatice	<i>chodíjú</i>	Javorovec
Staré Město	<i>chodíjú</i>	Jarošov
Huštěnovice	<i>chodíjou</i>	Kněžpole
Cerany	1. <i>chodíjou</i>	
	2. <i>chodíja</i>	Spytihněv
		Košíky, Jankovice (již v obl. dolské)
Halenkovice	<i>chodá</i>	(podle J. Bělíče Dědkovice v dolské oblasti)
(už mimo oblast dolskou)		

⁸⁵ Srov. J. Chloupek — A. Studnička, *K postavení kopaničářských dialektů mezi nářečnými východomoravskými*, Sb. fil. fak. Brno A 3, 1955, s. 42n.

Napajedla	<i>chodíjí</i>	Pohořelice, Oldřichovice (obl. dolská)
Kvítkovice	<i>chodíjí</i>	Malenovice (oblast dolská; k ní patří i sousední obce položené jižněji: Karlovice, Lhota, Bohuslavice, Salaš, Louky)
Sazovice	<i>chodíjí</i>	Tečovice, Lhotka (oblast dolská)
Hostišová	<i>chodíjí</i>	Mladcová Fryšták, Lukoveček, Rusava, Vlčková, Držková
Ratiboř	1. <i>chodá</i> 2. <i>chodíja</i>	Hošťálková
Vsetín	1. <i>chodá</i> 2. <i>chodíja</i>	Lhota u Vs., Janová, Ústí u Vs.
Husienky	1. <i>chodá</i> 2. <i>chodíja</i>	Hovězí, Zděchov
Nový Hrozenkov	<i>chodá</i>	

Typ *chodíja* je na jihu středního úseku v obcích Újezdec, Těšov, Uh. Brod, Nivnice, Korytná, Hor. Němčí, Slavkov a Dol. Němčí.

Vcelku rovnoběžně s naší hlavní izoglosou, ale jižněji probíhá na severu úseku izoglosa *nes* (severně) // *nésl* (jižně). Tvar *nes*, který ukazuje na souvislost s lašskými nářečími, lze zaznamenat ještě v těchto obcích: Val. Senice, Zděchov, Leskovec, Lhota u Vs., Hošťálková.

Ještě jižněji probíhá jižní hranice infinitivu na *-t*, který sem zasahuje až z lašské oblasti. Koncovka *-t* je ještě v obcích: Střelná, Hor. Lideč, Lidečko, Prlov, Seninka, Liptál, Hošťálková, Rusava, Halenkovice.

Dvojí *l* (s fonologickou platností) vyslovuje se na celé oblasti s výjimkou jižní části Uherskobrodská (krajiny zhruba na jih od vlárské trati). Tvrdé *l* se na několika místech vyslovuje jako *l* vokalické („obalované“), a to na Vsetínsku (Leskovec, Hovězí; nápadně tvrdé *l* je v obcích Janová, Ústí, Lužná), na Uherskohradištsku (Jarošov, Kněžpole, Včelary, Bílovice, Mistřice, Javorovec, Topolná, Nedachlebice, Podolí; v Mařaticích se prý „obalovalo“ dříve) a na Uherskobrodsku (Bánov, Suchá Loz, Bystřice p. Lop.).

Hranice dvojího *i* (dvou obměn *i*-ového fonému) vede od Lhotky na východním okraji středního úseku přes Louky, Salaš, Lhotu, Bohuslavice, Doubravy, Březůvky, Provodov, Horní Lhotu, Dolní Lhotu, Sehradice, Slopné, Loučku, Újezd, Vys. Pole, Vlachovu Lhotu, Mirošov, Val. Klobouky, Poteč, Študlov. Dvojí *i* se vyskytuje v těchto obcích a na sever odtud po celém středním úseku. Hranice je však někdy dosti nezřetelná.

Ve stejném územním rozsahu — podle našeho zkoumání — vyskytují se i palatalizované retnice (např. *m'ech*, *p'ena*, *hřib'a*, *v'eno*, *f'ertoch*); v pomezí oblasti se retnice *m'* často rozpouští ve skupinu *mj*.

Typ produktivního instrumentálu *chlapy* (vedle analog. *chlapami*), *ženami* se vyskytuje — počínaje od severu — v obcích Rusava, Hošťálková, Lhota u Vs., Seninka, Prlov, Pozděchov, Bratřejov, Lhotsko, Hor. Lhota, Dol. Lhota, Nevšová, Lipová, Divnice, Rokytnice a na východ od této linie až k republikové hranici.

Přízvuk na předposlední slabice v některých případech lze zachytiti v těchto obcích na západním okraji zkoumané oblasti: Sazovice, Kvítkovice, Oldřichovice, Pohořelice, Komárov, Provodov, Doubravy. Na Uherskobrodsku byl ojedinelý

přízvuk na paenultimě zaznamenán jen na Luhačovicku. Na Valašskokloboucku bylo jej možno uslyšet ve všech obcích, třebaš jen dosti zřídka. Velké množství dokladů je z obcí okresu vsetínského.

Typ 1. os. pl. *my sedímny, podmy!* je v obcích: Študlov, Val. Příkazy, Lačnov, Hor. Lideč, Střelná, Franc. Lhota, Lidečko, Lužná, Val. Polanka, Pulčín, Val. Senice a dále ještě v Rusavě.

Typ *masso* (dlouhé nebo zdvojené zubodásňové souhlásky v rozmanitých slovech) lze zachytit ve všech obcích býv. okresu Val. Klobouky a okresu Vsetín (zde v největším rozsahu), v okrese Gottwaldov jen v okrajových obcích Podkopná Lhota, Všemina, Jasenná, Ublo, Bratřejov, Provodov, Březůvky, v okrese Uh. Hradiště osamoceně v obcích Kněžpole a Mařatice, v bývalém okrese Uh. Brod ve vesnicích Ludkovice, Luhačovice, Kladná-Žilín, Bojkovice, Komňa, Bánov, Suchá Loz, Strání, Květná a na východ od nich, na Holešovsku v Rusavě.

Slabikotvorné *ň* (dlouhé nebo krátké místo skupiny *ňi* nebo *ňv*), např. *Aňčka* (troslabičné), vyskytá se na Gottwaldovsku v obcích: Prštné, Mladcová, Želechovice, Lípa, Zádveřice, Raková, Chrastešov, Dešná, Všemina a odtud na sever jen k okresním hranicím. Mimo tuto oblast jsme se s touto výslovností setkali v Uble. V našich dokladech bylo z technických důvodů vyznačení této výslovnosti pomínuto.

Severně od Uh. Hradiště se naše oblast stýká s pásem nářečí dolských. Dolské *-ej-* proti východomoravskému *-aj-*, např. *dejte*, je ještě v obcích Hušténovice, Babice, Kudlovice (zde *-ij-*), v Jankovicích jsem zachytil též ještě *-aj-*. Dolské *-ej-* potom pokračuje v Pohořelících, Oldřichovicích, Karlovicích, Lhotě, Bohuslavicích, Šalaši, Loukách, Lhotce.

Hranice typu *kuře*, se proti *kuša*, sa se na jihu shoduje s izoglosou *-ej-* × *-aj-*, avšak v Prštném je dnes už jenom *kuře*, se. Obojí formy existují vedle sebe v Mladcové. Severně od Gottwaldova je výhradně typ *kuře*, se ve Fryštáku (v Horní i Dolní Vsi), Vítové, Kostelci a Štípě.

Dativ *mi* je ohraničen obcemi (od východu): Jasenná, Lutonina, Ublo, Bratřejov, Lhotsko, Vizovice, Zádveřice, Lípa, Želechovice, Jaroslavice, Kudlov, Březnice, Gottwaldov-Prštné, Mladcová a odtud na sever. Jinde je *mše*. Typ akuzativu *mne* jde souběžně kromě Ubla a Bratřejova, kde již je *mňa* jako na celém ostatním území (resp. *mše* v dolském pomezí).

Na jihu probíhá izoglosa genitivu-akuzativu v pl. Ten se vyskytuje v obcích Krhov, Bzová, Bystřice p. Lop., Bánov, Nivnice, Dolní Němčí a na jih odtud. Ještě jižněji probíhá celý svazek izoglos: u nich nejdůležitější je izoglosa *r* (z pův. měkkého *f*) proti *ř*, která vymezuje nářečí kopaničářská. K těm patří na jihu naší oblasti nářečí Žitkové, St. Hrozenkova, Vápenic, Bytřice (tu je nářečí zcela shodné s nářečím středního úseku, ovšem kromě nedostatku *ř*), Lopeníku, Březové, Strání a Květné; odtud pokračují kopaničářská nářečí ještě dále.

Střední úsek východomoravských nářečí lze charakterizovat ještě mnoha dalšími mluvnickými jevy. Je zde rozšířen typ *o tom jednom, toho jednoho* proti sousednímu typu *o tem jednom, teho jednoho*; vyskytuje se zde dlouhá kmenová samohláska u typu *stavění, kamění*, dále slovní podoba *řika*, slabikotvorné *l* ve slovech jako *hlboký, chlp, dlhý, ulstý, dlžný* proti sousedním podobám *chup, dühý, trustý, žutý* (na jihu), resp. *žutý* (na severu), *dužný* a ve slově *stlp* proti sousednímu *stúp*; dlouhé nebo zdvojené dásňové souhlásky byly zjištěny pouze na středním úseku ve slovech jako *masso, prassa, necco, kašša, žltý, kamenný, dřevjenný, panna, Anna*. Všechny tyto případy ukazují na archaičnost středního úseku východomoravských dialektů jako celku. Přesto však i v něm můžeme rozeznávat oblast nejarchaičtější, nejokrajovější;

je jí území s palatalizovanými retnicemi, zahrnující Valašskokloboucko, Vizovicko a Vsetínsko, tedy vlastně Valašsko.

2. Lokalizaci dokladů uvádíme pečlivě proto, aby vedle sebe mnohdy nestály bez vysvětlení různé podoby fonetické nebo mluvnické. Pokud jde o fonetický přepis dokladů, vycházíme pro syntaktický záznam ze zásady, že přepis má být jednoduchý, že má napomáhat snadnému čtení a že má usnadnit i případnou citaci. Proto se vyhýbáme grafickému spřahování samostatných slov při rychlé, splyvavé výslovnosti. Tak afrikátu *c* značíme jako *c* (v jednom slově) nebo ...*t s* ... (na rozhraní slov). Její znělý protějšek označujeme sprežkou *dz* (v jednom slově) nebo ...*d z*... (na rozhraní dvou slov). Totéž platí o *č*, resp. ...*t š*..., a *dž*, resp. ...*d ž*... Místo znělé zadopatrové frikativy píšeme *h* a podle spisovných zvyklostí užíváme i sprežky *ch*. Dlouhé souhlásky naznačujeme jako souhlásky zdvojené (např. *masso*). Slabikotvorné *ř* krátké nebo dlouhé nevyznačujeme. Interpunkční znaménka vyznačují gramatické členění vět a souvětí i stránku intonační; jevy členění dynamického (pauzy) označujeme svislou čarou | jen tam, kde na ně chceme upozornit. Měkké retnice značíme obvyklým způsobem. Syntaktické jevy mimo kontext (např. spojky jako gramatická hesla) uvádíme v hláskové podobě „etymologické“. Jako fonetické doklady doporučujeme ukázky na konci práce, neboť jsou přepsány vesměs z magnetofonových záznamů. Těmito zásadami se řídíme již delší dobu, proto jsme nepokládali za nutné uvádět je v úvodních partiích.

3. Protože naše argumentace nejednou vychází ze syntaktického výzkumu a nejednou se týká syntaktické skladby dialektu, věnujeme aspoň krátkou poznámku dosavadní české literatuře o syntaxi dialektů. Nejrozsáhlejší publikovanou prací tu zůstává studie stará sedmdesát let, totiž *Skladba nářečí cisařovského* Jiřího Malovaného, celkem o 102 stránkách: ČMM 23, 1899, s. 33—49, 150—164 (větosloví jen po s. 160), 220—230, 360—367, ČMM 24, 1900, s. 62—69, 137—151, 260—274, 336—348. Autor se při zpracování řídí, jak sám uvádí, Gebauerovou *Mluvnici českou pro střední školy II, Skladba*. Snáší bohatý materiál z vrstvy tradičního nářečí a na svou dobu velmi pěkně jej třídí. Správně se přidržuje zásady, že nářeční skladbu je zapotřebí zpracovat nikoli jen diferenčně, neboť některé nářeční jevy se mohou lišit od svých spisovných obdob aspoň frekvencí výskytu, funkčním zatížením. Větosloví zachycuje Malovaný pohříchu dosti kuse, a to jak co do příkladů, tak co do jednotlivých typů. Jevy dané mluveností nářečních projevů najde čtenář nejspíše v kapitolách o pořádku slov, „o stručnosti výrazu“, o atrakci. (Některé kapitoly vlastně do syntaxe nepatří, např. výklady o gradaci patří zajisté do tvoření slov.) Vcelku je Malovaného studie na svou dobu průkopnická, dodnes nám zachovává velmi cenný starobylý (a stále hojně citovaný) materiál a některé výklady v práci obsažené tradičně se dlouho v dialektologických monografiích. Bylo by ku prospěchu syntaktickým bádáním, kdyby byla Malovaného studie znovu vydána.

Více méně kusé kapitoly o nářeční syntaxi přinášely různé nářeční monografie už od dob Bartošovy *Dialektologie moravské*, Brno 1866, 1891. Několik poznatků o syntaxi má Quido Hodura v *Nářečí Litomyšlském*, Litomyšl 1904, s. 37—42. Obsáhlejší jsou poznámky Ignáce Hoška, *Nářečí českomoravské*, Praha 1905 (skladba s. 120—134). Všimá si mimo jiné shody podmětu s přísudkem, eliptických tendencí v nářečí a podrobně probírá významy pádů. V syntaktickém oddíle *Popisu a rozboru nářečí středoběžeckého*, Praha 1908 (s. 69—88), probírá Ant. Kašík při výkladech o větách kusých a o anakolutu obecné jevy mluvené řeči. Dosti místa věnuje i pořádku slov. Velmi stručnou diferenční skladbu zahrnuje Boh. Vydra do *Popisu a rozboru nářečí hornoblanického*, Praha 1903 (s. 79—92); nejvíce se obírá předlož-

kovými pády a předložkami. Kusý, diferenční, ale spolehlivý materiál zaznamenává Max. Kolaža, *Nářečí na Kyjovsku a Žďánsku*, Hodonín 1934 (s. 65—87). Fr. Horečka v *Nářečí na Frenštátsku*, Frenštát p. Radh. 1951 (s. 40—53), se nejpodrobněji obírá pády předložkovými.

Rovnoměrnější pozornost různým oblastem nářeční syntaxe se věnuje až v monografiích moravské dialektologické školy, počínaje hned *Štramberským nářečím* A. Kellnera, Brno 1939 (s. 70—103). Dosti obšírná je skladba v knize Fr. Svěráka, *Boskovické nářečí*, Brno 1941 (s. 69—104); několik stránek se týká pořádku slov, bohužel autor nevychází z kontextového členění výpovědi. Další jevy obsahuje skladba (i významosloví) Fr. Svěráka v *Karlovickém nářečí*, Praha 1957 (s. 82—108), a syntaktická část obsáhlé stati též autora, *Svatobořické nářečí*, ČMM 70, 1951, s. 455 až 463. O větosloví a významosloví pojednává též autor v monografii *Nářečí na Břeclavsku a v dolním Pomoraví*, UJEP Brno 1966 (s. 68—95). Ryzí diferenční materiál podává Arn. Lamprecht, *Středoopaenské nářečí*, Praha 1953 (s. 68—90). Výběrovou skladbu má Fr. Kopečný v *Nářečí Určic a okolí*, Praha 1957 (s. 101—124); potlačuje věci obecné, zato jiné jeho výklady (i vývojové) jsou pozoruhodné; určuje rozsah hypotaxe v nářečím vyjadřování. Poměrně dosti syntaktických dokladů uvádí Jos. Skulina ve studii *Severní pomezí moravskoslovenských nářečí*, Praha 1964 (s. 135—175, 179—182).

Velmi různorodé metodicky i tematicky jsou syntaktické příspěvky Al. Gregora ze skladby moravských nářečí. I když jim není možno přiznat jednotnou koncepci ani metodickou podnětnost, nelze o jejich prospěšnosti ani dnes pochybovat. Z desítky jeho příspěvků uvedme zde alespoň studii *Citoslovenné věty v lašských nářečích*, sb. A. Kellnerovi, Opava 1954, s. 47n. nebo *Kapitolu ze srovnávací skladby moravských nářečí*, LF 74, 1950, s. 23n., 108n., 174n., LF 75, 1951, s. 34n.

Dílčích otázek nářeční syntaxe se týká několik statí v odborných časopisech: J. Haller v čl. *Parataxe a hypotaxe v lidovém jazyce*, LF 58, 1931, 29—38, 132—149, se pokouší stanovit číselný poměr mezi parataxi a hypotaxí v nářečí podřípském. Druhá část studie obsahuje ukázky zapsaných textů. Karel Erban v čl. *Parataxe v řeči lidové*, NR 20, 1936, s. 173—177 dochází k správným poznatkům o podstatě syntaktické výstavby mluveného (tedy i nářečního) projevu. Vhodnou interpretací vyniká stať St. Králíka, *Povaha souvětí v nářečí na Kelečsku*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, s. 75n.

Od roku 1958 se studiem nářeční syntaxe soustavně zabývají pracovníci brněnské pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV. Zejména V. Michálková napsala knižní studii o jednoduché větě ve východomoravských nářečích a J. Balhar monografii o syntaxi lašských nářečí. Časopisecké články jejich a ostatních spolupracovníků jsou uvedeny v seznamu literatury. Vycházejí z našeho společně propracovaného přístupu.

Studium nářeční syntaxe v každé době více méně záviselo na soudobé (tehdejší) syntaktické teorii i praxi. Proto se v tomto přehledu nelze nezmínit především o práci, která se sice nepřímo, ale přitom nikoli nevýznamně dotýká i otázek výzkumu a zpracování nářeční syntaxe. Je to *Vývoj českého souvětí* Jar. Bauera, Praha 1960, kde autor konfrontuje vývoj syntaktických prostředků spisovného jazyka se stavem známým z dnešních nářečí; není jeho vinou, že následkem nedostatku nářečních údajů nemohl tak učinit soustavněji a plněji. Bauerovu knihu uvítali dialektologové proto, že jim poskytuje možnost posoudit nářeční jevy z vyššího hlediska, z hlediska vývoje českého jazyka jako celku. Nářečních syntaktických dokladů využívá pro svou argumentaci i M. Grepl, *Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické*

strukturu výpovědi, UJEP Brno 1967, a naopak jeho studie je ku prospěchu bádání o emocionální stránce nářečních projevů.

4. Protože předložená práce je založena na více než desetiletém výzkumu, nemohla se v závěrečném stadiu oprostít od některých dřívějších, teorií a zkušenostmi zatím již překonaných nedostatků. Tak např. by bylo v dnešním vědeckém kontextu žádoucí analyzovat do hloubky nářeční syntax jediného (nediferencovaného) dialektu. Jestliže si neklademe za cíl postihnout zeměpisné rozšíření syntaktických jevů (jako si to neklade ani naše studie), pak je výzkum v oblasti tak rozsáhlé vcelku co do své šíře zbytečný a pestrá lokalizace dokladů jen odvádí čtenářovu pozornost.

Nebo také vadí to, že se při přepisu dokladů užívá konvenční (z našeho hlediska tedy kompromisní) interpunkce a ta, jak známo, neobráží rozvržení pauz v řeči ap. Kdyby bylo bývalo skutečné dynamické členění promluv včas zaznamenáno, byly by se objevily některé jevy v jiném světle (např. homonymie některých prostředků v psaném jazyce by se ukázala jako zdánlivá) a autor by se tolik nemusil spoléhat na čtenářovu důvěru vůči předkládaným interpretacím.

Zato se zdá, že ještě delší dobu nebude v dialektologii úspěšně dořešena otázka vhodného poměru mezi interpretací synchronní a diachronní a mezi hloubkovou analýzou jednoho systému a vhodnou konfrontací se stavem v jiných jazykových útvarech. Zde jsme tuším teprve ve stadiu eklektickém (srov. ostatně i některá naše řešení).